PAVEL JANÁČEK

POTLAČOVÁNÍ OKRAJE, PROSAZOVÁNÍ STŘEDU

OPERACE VYLOUČENÍ JAKO SOUČÁST PROGRAMU IDEÁLNÍ LITERATURY 1945–48

Nebo jen tenkráte, když spisové nepochybných klasikův národních netoliko ve vyšších okresech společenstva se čítají, ale také prostředním ano i nízkým stavům k obzvláštnímu vzdělání a k správě i řízení duchovnímu základem jsou; jen tenkráte, když to, co právě klasičného jest v národním básnictví, v ústech zástupu obecného žije, u vyučování mládeže přechází, a v rovné míře živoucí a zkvetající pokolení pozdvihá, nadechuje, proniká; jen tenkráte plodí se všestranná literatura národní, veliká k ní vážnost, a objevování se též literatury ve veškeré činnosti národu.

Josef Jungmann: O klasičnosti literatury a důležitosti její (1827)

Týdeník[1] Lidová kultura citoval na jaře 1947 z několika veršovaných textů:

„Ode zdi ke zdi,
to se nám to jezdí,
muzika nám k tomu válí,
ty jseš (!) rozpálená,
až to pálí..."

Nebo:

„Přes náš Karlův most,
kroků přešlo dost,
tam rytíř mnohý,
složil svou kost."

1 Původní konferenční příspěvek vyšel, v rozšířené podobě, jako Úromor. Operace nahrazení: vyloučení naruby, Tvar 1998, č. 1–8, s. 24. Zde proto tiskneme související stať. Společná místa obou textů jdou na vrub postupně vznikající rozsáhlejší práce, jejíž součástí je také stať Bob Hurikán a K. H. Mácha. Operace vyloučení – bod zlomu, Tvar 1996, č. 13, příloha Tvary. Projekt pod názvem Literární brak. Operace vyloučení, operace nahrazení podporuje Grantová agentura ČR (č. g. 405/98/1021).

Neznáme autory ani názvy těchto textů, nevíme, kolik dalších strof úryvky obklopovalo – uvedené verše zůstávají pro nás torzem, stopou po básních, které se, nevtištěny do paměti literární kultury, ztratily. Smyslem ironického sloupku v lidové kultuře bylo doložit nicotnost *„skvostů vzácné ceny"*, jimž se tu *„křivdí"* tím, že se – řečeno s lapidárním titulem článku – *„nebudou zpívat"* (šlo o texty populárních písní). Úvodní partie sloupku byly stylizovány polemicky, jako by měly vzít vítr z plachet těm hlasům, které upozorňovaly, že jestliže v nové republice dává každé publikaci imprimatur jeden ústřední orgán, pak je v ní oběh tištěných výpovědí fakticky kontrolován předběžnou cenzurou. Proti tomu sloupek argumentoval, že jde pouze o přirozené – medicínské, hygienické – opatření, že stát tu *„dělá jen to, co třebas městský fyzikát, když zakáže koupání v bahnité vodě, aby lidé nedostali tyfus. Slušní nakladatelé dělají tento výběr sami. Jestliže se tak neděje vždycky, není divu, že se zdravý organismus lidové republiky brání: jednou to bude stejně samozřejmé, jako je zákaz plivat ve veřejné místnosti na podlahu."*[2]

Hlasy *„málo informovaných kritiků"*[3] (publikovaný text) či *„reakčních sil"*[4] (interní rozklad), jak své vcelku nepočetné odpůrce činitelé státní publikační kontroly nazývali, sílily právě v roce 1947. Námi vybrané úryvky zavržených šlágrů reprezentují dva možné typy dobové nepřípustnosti – slovy citovaného sloupku, šlo o *„texty dvojsmyslné a nesmyslné"*. Nepovolením jejich tisku se *„zdravý organismus lidové republiky"* chránil v prvním případě před obscenitou (to jest erotickou literaturou), v případě druhém před uměleckou a intelektuální bezcenností (dokonce před pravopisnou nekompetencí – viz upozornění na tvar slovesa být), před podáním, které ponižuje téma národní historie. Anonymní *„regionální spisovatel, bohužel bývalý československý komunista"* zanechal na prahu léta 1947 v Dnešku stopu po dalších možných typech nepřípustnosti: *„Jen nezkušený neprohlédne, že dnešní systém udělování publikačního povolení k tisku knih, ono umělé oddalování a odůvodňování zamítavého postoje k rukopisům nedostatkem papíru, (...) výmluvy na přednostní vydávání klasiků a mrtvých autorů, překladů před původními pracemi mladých autorů, je záměrné umlčování pro nevyhovující tendenci, srovnatelné jen s poměry protektorátními. (...) Je zde jedna velmi a snadno průhledná příčina a důvod: strach. Strach z různosti pojetí, výkladu, strach z pobočných cest, strach z nekontrolovatelnosti. Tento strach přikazuje mít v hrsti všecky otěže. Proto ten tuhý pražský kulturní centralismus a záměrné zanedbávání decentralizačních snah. Je totiž smutnou zkušeností nás kulturních regionálních pracovníků a literátů, že jakákoli literární činnost, jež by nemohla být pražským publikačním odborem kontrolována, není raději vůbec povolována, a proto ta poušť v regionálních vydavatelstvech. Není regionálních edic, není regionálních nestranických týdeníků, měsíčníků, není regionální literatury, protože není kam psát."*[5]

Orgánem, který po čtyři roky, od července 1945 do září 1948 (a formálně pak ještě do ustavení Národní ediční rady české na základě znárodňovacího nakladatelského zákona z března 1949) předběžnou cenzuru knih vykonával, byl publikační odbor ministerstva informací v čele s přednostou **Františkem Halasem**. Cenzurní aparát – tzv. oddělení knižní trh – vedl **Bohumil Novák**, který byl i koncepčním činitelem odboru (měl například hlavní podíl na návrzích „knižní" části nového tiskového zákona z roku 1945–46).[6] Povolování se týkalo každého jednotlivého titulu, který měl v

---

2 pk-h: Co se nebude zpívat, Lidová kultura 1947, č. 15, s. 8.

3 V. Feldstein: O regulaci, censuře a svobodě v naší ediční činnosti, Lidová kultura 1947, č. 21, s. 1.

4 Zpráva pro kulturní komisi ÚRO z 25. září 1947 o činnosti a úkolech Státní publikační komise (nepodepsáno, autorem byl Valtr Feldstein), Všeodborový archiv, fond ÚRO-KULT, č. kart. 27, inv. jedn. 29b. (Dále citována jako Zpráva 25–8–47.)

5 Ještě o censuře, Dnešek 1947, č. 13, s. 194–195, podepsáno *„Regionální spisovatel, bohužel bývalý československý komunista"*.

6 O Novákově roli v publikačním odboru v tomto smyslu nedávno psal i Rudolf Vévoda: „Nechci být kůlem vyhlášek" (o politické cestě Františka Halase po r. 1945), Kritická Příloha č. 9, 1997, s. 160-170. Citoval také z jedné verze osnovy

českých zemích vyjít. Ten byl nejdříve schválen jako součást půlletního (čtvrtletního) nakladatelského programu, to v případě, že měl povolovací aparát důvěru k autorovi, redaktoru edice nebo nakladateli. Na základě týchž údajů mohl být zamítnut. V okamžiku, kdy šla do tisku, musela každá kniha dostat ještě zvláštní povolení na základě individuální žádanky, ať už měla vyjít na papír z úředně obhospodařovaného skladu, anebo z vlastních zásob nakladatele; bez kladného povolovacího výměru nesměl tiskař zahájit výrobu. Sporné tituly se povolovaly nebo zakazovaly po posouzení rukopisu, k němuž později, od roku 1947, měli být (i když zřejmě nebyli) organizováni externí lektoři. V některých tematických oblastech šly rukopisy nejdříve k dobrozdání nestátních organizací: knihy o koncentračních táborech a o životě v nich posuzoval Svaz osvobozených politických vězňů atd.

V institucionální struktuře pokvětnové cenzury se autoritativní, státní linie doplňovala linií demokratickou. Aspekt dobrovolné odpovědnosti, podřízení dílčích zájmů jednotlivých literárních činitelů (autorů, nakladatelů, knihkupců, knihovníků, čtenářů) zájmům rozvoje elitní národní kultury ztělesňovala Státní publikační komise. Ta se skládala[7] z delegátů víceméně již monopolních oborových korporací (původci – Syndikát českých spisovatelů, šiřitelé – Svaz českých knihkupců a nakladatelů, Svaz českých knihovníků a odbory, konzumenti – Ústřední rada odborů, Svaz české mládeže, Čs. lidová armáda). Státní publikační komise převzala roli Knižní rady, již si vzápětí po osvobození jmenoval při ministerstvu školství a národní osvěty **Zdeněk Nejedlý**. Platná cenzurní vyhláška počítala ještě s touto Nejedlého radou, takže komise neměla de facto právní podklad, mluvilo se proto o ní jako o „přípravné" či „prozatímní". První slavnostní zasedání měla 24. listopadu 1945. Jejím předsedou byl **Albert Pražák**, za spisovatele v ní zasedali **Václav Řezáč** a **Pavel Bojar**, za syndikát skladatelů **Jaroslav Tomášek**, za nakladatele **Václav Petr**, **Václav Mikota** a **Jan Fromek**, za knihkupecké a nakladatelské odbory **Jaroslav Kuna**, za svaz mládeže **Rudolf Guth**, za knihovníky **Jaroslav Drtina**, za ÚRO **Valtr Feldstein**. Ministerstvo informací mělo na schůzích Halase, Nováka a skladatele **Václava Dobiáše**, vedoucího hudebního oddělení, za Státní úřad plánovací docházel **K. J. Beneš**, za ministerstvo školství **Benjamin Jedlička.**

Složení se postupně obměňovalo. Albert Pražák zřejmě do jednání nikdy účinně nezasáhl a místo něj komisi řídili postupně Řezáč a hlavně Feldstein, za svaz mládeže byl místo nedocházejícího Gutha kooptován **František Listopad** a za posléze přizvaný Blok českých výtvarníků **Jindřich Chalupecký**. Komise zůstala pouhým poradním orgánem ministerstva informací, byť jí byly přiznávány zásadní pravomoci koncepční a iniciativní; ustavila si také odborné subkomise (například pro hudební tisky – Dobiáš, Tomášek, Mikota). Zatímco zpočátku, v letech 1945–46, povolovací praxi vykonával aparát publikačního odboru, v roce 1947 se komise ujala – alespoň do jisté míry – i detailního posuzování nakladatelských plánů, přičemž pro ni oddělení knižního trhu pracovalo jako servisní orgán (analogicky od roku 1949 spolupracovala Národní ediční rada česká a její odborné komise s tzv. literární kanceláří).

---

tiskového zákona z roku 1946 a zmínil Dobiášův a Halasův společný příspěvek hnutí masové písně. Náš přístup k problematice je jiný. Nehodnotíme roli jednotlivců, jejich osobní pohnutky ani morální odpovědnost intelektuálů jako společenské skupiny. Pokvětnová cenzura nás zajímá jako kulturní konfigurace, která sice připravovala nástup „padesátých let", na straně druhé měla však i svou ideu vlastní. Alespoň motem naznačujeme korespondenci mezi touto ideou a dávnějšími představami optimálního fungování české literatury.

7 Složení Státní publikační komise v nejnutnější míře (bez zástupců ČSLA apod.) rekonstruujeme podle následujících zpráv Valtra Feldsteina vrchním orgánům ÚRO, uložených ve Všeodborovém archivu: Záznam z přípravné schůze publikační komise 24. 11. 1945 (nepodepsáno), fond ÚRO-KULT, č. kart. 4, inv. jedn. 11a (dále citována jako Zpráva 24–11–45); Zpráva o činnosti státní publikační komise při ministerstvu informací z 12. srpna 1946, fond ÚRO-KULT, č. kart. 9, inv. jedn. 14d (dále citována jako Zpráva 12–8-46); Zpráva 25–9-47. Oficiálně bylo aktuální složení komise zveřejněno až na podzim 1947, srov. Zpráva publikační komise, Knihkupec a nakladatel 1947, č. 29–30, s. 299.

V únoru 1948 byl namísto připravené další personální obměny Státní publikační komise (nově v ní měli zasednout např. **Vincenc Lesný** a **Zdeněk Vavřík**) vytvořen orgán nový, politicky jednoznačná *Prozatímní ediční rada*. Ta měla složku výkonnou, v níž byli vedle dosavadních představitelů publikačního odboru zastoupeni členové akčního výboru ministerstva (do výkonné komise byli jmenováni **František Halas**, **Adolf Hlavatý**, **Bohumil Novák**, **Rudolf Vápeník**, **Václav Dobiáš**, **Jiří Žantovský**). Externisté, vybraní hlavně z několika kolektivních nakladatelství, tvořili komisi poradní (**Zdeněk Rossmann** – Orbis, **Jan Fromek** – Svoboda, **Pavel Bojar** – Svoboda, **Valtr Feldstein** – Práce, **Jaroslav Tomášek**). **Václav Kopecký** pověřil tuto Prozatímní ediční radu *„žádat veškeré potřebné informace týkající se změn v nakladatelském a vydavatelském sektoru, jakož i činit přechodná opatření za účelem provozu v oblasti literatury, nakladatelské a vydavatelské a přípravná opatření pro budoucí organizaci knižního trhu."*[8] Ministerstvo informací v průběhu roku 1948 připravilo znárodňovací nakladatelský zákon, v povolovacím řízení se ovšem po stránce organizační mnoho zřejmě nezměnilo až do časného podzimu téhož roku.

Koncem září 1948 lektorská rada ÚV KSČ v čele s **Pavlem Reimanem**, dosud řídící jen vydávání marx-leninské literatury a nakladatelství Svoboda, konstatovala, že *„strana nemá dosud v rukou kontrolu knižního trhu" a že „vycházejí publikace přímo škodlivé"*. S ministrem informací Kopeckým proto kulturně propagační komise ústředního výboru dohodla svůj vstup do kompetencí publikačního odboru. Cílem v organizační rovině byl přechod k modelu Národní ediční rady, přímý dohled stranické komise nad politickou literaturou a vybudování nového lektorského kádru pro beletrii. Cílem obsahovým bylo docílení ideologické homogenity věcné i beletristické literatury, *„očista nakladatelské činnosti a knižního trhu od veškeré reakční, protistátní a protisovětské literatury a odstranění knižního braku vůbec"*. Dosavadní povolovací praxe ministerstva informací byla shledána příliš benevolentní – pokud sledovala nějaká hlediska, pak nikoli ideologická. Při zátahu v tiskárnách byla rozmetána sazba 256 rozpracovaných titulů; **Bohumil Novák**, *„člověk v podstatě zcela cizí straně"*, který *„nejen že nebránil vydávání reakční a brakové literatury, ale přímo protěžoval politicky reakční literáty a nakladatelství, zkracoval příděly* [papíru – pozn. aut.] *Svobody a v masovém měřítku propouštěl protisovětskou kontrarevoluční literaturu"*, byl vyloučen z KSČ a ve funkci nahrazen **Jiřinou Haasovou**.[9] Nakladatelské plány na první pololetí 1949 už prověřila lektorská rada; období pokvětnové cenzury skončilo.

K čemu byla pokvětnová cenzura? Dodnes je – pokud vůbec – vykládána jako přechodné opatření hospodářského rázu, vyplývající z nedostatku papíru. Po celé sledované období se opírala o podzákonnou normu – *Výnos ministerstva informací o prozatímní regulaci knižního trhu*. Připraven byl 4. července 1945, vyšel o měsíc antedatován[10] a ministerstvo jím vskutku převzalo částečnou kontrolu nad spotřebou papíru, zavedenou v druhém období protektorátu (1943). *„Regulovati knižní trh a plánovitě obhospodařovati papír, určený pro veškerou ediční činnost"* bylo však podle výnosu nutno *„kvůli"* tomu, *„aby nakladatelská činnost v zemích České a Moravskoslezské mohla*

---

8 Záznamy o jednání akčního výboru s V. Kopeckým a jmenovací dekrety viz SÚA, fond Ministerstvo informací (MI) 1945-53, č. kart. 20, sign. Odb. III - Ediční rada, 1948-1949.

9 Postup nastolení plné stranické kontroly nad knižním trhem popisuje rozsáhlá Zpráva o kontrole a plánování vydavatelské činnosti, jejíž nepodepsaný a nedatovaný průklep pochází pravděpodobně z léta 1949, SÚA, fond ÚV KSČ - 100/1 Generální sekretariát 1945-51, sv. 191, arch. jedn. 1211.

10 Důvod antedatace není ze spisu zřejmý. I když výnos platil retroaktivně, tzn. povolení musela dostat zpětně každá kniha vydaná od květnové revoluce, šlo pravděpodobně o snahu zúžit nakladatelům prostor pro obcházení cenzury. Důvodem mohla být také snaha překlenout spor s Nejedlého ministerstvem školství a národní osvěty, které po květnu též uplatnilo svůj nárok (podložený dosavadním stavem) na správu literárních záležitostí.Viz SÚA, fond Ministerstvo informací (dodatky), 1945-53, č. kart. 85, sign. Nakladatelství - organizace 1945, 1949. Tiskem byl výnos publikován jako zvláštní vydání týdeníku Knihkupec a nakladatel 1945, b. č., s. 1-2.

býti plánována z hlediska potřeb celku a kulturní hodnoty (...), aby byly nahrazeny statisíce dobrých českých knih v době okupace zničených".[11] Už znění výnosu nás tedy nenechává na pochybách, že vlastní poslání pokvětnové cenzury bylo literární: měla písemnictví formovat k jistému ideálu. Přídělové hospodaření s papírem nebylo důvodem, ale psychologickou oporou cenzury. Nepokrytě to v srpnu 1946 vyjádřil Valtr Feldstein, když nejvlastnější význam Státní publikační komise odvodil od toho, že *„nedostatek papíru je jenom dočasný a dnes již je vlastně překonán"*. Za této situace šlo o to, vysvětloval vrcholným orgánům ÚRO, aby komise přenášela svou autoritu na cenzurní systém jako celek, aby podepřela *„všechna rozhodnutí směřující proti vydávání literárního braku, pro povznesení úrovně české knihy a k její skutečné kulturní službě"*.[12]

Ministerský výnos stanovoval, že každá kniha má být povolována v závislosti na své *„hodnotě, důležitosti a naléhavosti"*. Ideální literatura 1945–48 se měla tedy skládat výhradně, nebo alespoň především z děl hodnotných. Měla působit zrcadlově vůči protektorátní kulturní správě – napravit škody, které okupace způsobila, pracovat pro národ a dobrou českou knihu tam, kde okupace pracovala proti nim. A konečně mělo jít o literaturu, v níž se pozice textu (včetně práva na zveřejnění) řídí jeho vztahem k potřebám celku. Celek, jakkoli blíže neurčen, je od prvopočátku ústředním pojmem ideální literatury, pevným bodem, dávajícím každému textu jeho souřadnice; prostorovou na škále vydat/nevydat (důležitost), časovou na škále teď/někdy jindy (naléhavost). Celek potřebuje, aby literatura byla řízena, a zároveň je rozpoznatelný, takže vůči němu literaturu řídit lze. Řídit může ovšem jen ten, kdo disponuje dostatečnou kompetencí (musí být v literatuře odborníkem).

Literárně programatická podstata výnosu vyniká ve srovnání s úplně prvním pokusem o zákonné ustavení cenzury, který ministerstvo informací podniklo ještě před 26. květnem 1945. Měl podobu osnovy vládního nařízení, jež by zamezilo publikační činnosti autorů, kteří za protektorátu kolaborovali: *„aby byla zamezena publikační činnost osob, které se provinily proti Československé republice nebo proti spojeneckým nebo spřáteleným národům, a aby spotřeba papíru byla plánovitě řízena v zemi České a Moravskoslezské, lze tisknout a zhotovovat neperiodické publikace jen s povolením publikační komise, kterou v oboru působnosti ministerstva informací zřídí ministr informací ze zástupců všech činitelů na vydávání neperiodických publikací zúčastněných."*[13] Tento (řekněme nultý) cenzurní projekt nevytvářeli ještě literáti z publikačního odboru a rozdíl oproti koncepci přijaté o měsíc později, v červenci, je zřejmý. Nezavádělo se zde žádné axiologické kritérium nepřípustnosti textu a hospodářské i cenzurní poslání stálo v osnově naroveň; přidělování papíru nemělo ještě být prostředkem usměrňování literatury, ale samo sebou – součástí ekonomické administrativy.

---

11 Slova o dobrých českých knihách, za okupace zničených, jsou přímou citací z programu nového uspořádání nakladatelské práce, s nímž po osvobození vystoupil pracovní výbor Svazu českých knihkupců a nakladatelů. Shody šly mnohem dále: *„Aby se neopakovala anarchie na českém nakladatelském trhu, aby se do nakladatelské tvorby příštích let vnesl řád kulturního plánování z hlediska potřeb celku a kvalitních duševních tvůrců, aniž utrpí úhony duchovní svobody odpovědné demokracie, aby byly nahrazeny statisíce dobrých českých knih, zničené gestapem ve stoupách papíren, a aby v době co možno nejkratší byl obnoven prodej knih, z nichž nezůstalo v skladech nakladatelů a regálech knihkupců téměř nic, navrhujeme, aby při kompetentním ministerstvu byla utvořena Knižní rada se sborem odborníků"*, jejímž úkolem bude mimo jiné *„potlačovat brak ve všech formách, zejména také v tzv. zábavných časopisech. K tomu cíli si může vyžádat rukopisy i předlohy obrazové a posoudí je. Nebude dovoleno vydat žádnou publikaci nezařazenou do schváleného programu, ani překročiti schválenou výši nákladu."* Srov. Čeští knihkupci, nakladatelé a hudebniníři 1945, Praha 1945, s. 28, 30. Program byl ministerstvům školství a informací předán hned v květnu 1945.

12 Zpráva 12–8–46.

13 Osnovu i následné připomínkové řízení viz SÚA, fond Úřad předsednictva vlády (běžná spisovna), inv. č. 3376, sign. 821/2, č. kart. 844. Autorem návrhu byl dr. Roda.

Jako nepokrytý zásah do vlastních kompetencí proto osnovu okamžitě vetovalo ministerstvo hospodářství. Ministerstvo spravedlnosti doporučilo ustanovení o papíru vypustit nejen kvůli resortní nepříslušnosti, ale především z důvodu ústavně právního: pragmatické opatření na úrovni správy výrobních zdrojů *„nelze normativně uváděti v souvislosti s otázkou svobody tisku"*. Ještě zásadnějšího zpochybnění se dostalo kritériu nepřípustnosti. Stejné ministerstvo poukázalo na „zcela neurčité" vymezení okruhu diskriminovaných osob a na to, že rozhodnutí o jejich provinění svěřuje osnova libovůli komise, jejíž statut ani složení nejsou známy. Zákaz textu, namítalo dále, není vázán na jeho obsah, ale pouze na výhrady vůči autorovi. To by jednak umožnilo vyřadit některé spisovatele z publikační činnosti navždy, jednak potlačit i ty práce, jež vznikly před „závadou" v jejich osobě. *„Z této úpravy by mohly vzejíti závažné újmy pro práce vědecké a badatelské i pro jiná odvětví literární tvorby kulturní."*

Ministerstvo informací stáhlo nultý pokus prakticky okamžitě, 30. května. Citovaná kritika na to nemohla mít významnější vliv. Důvodem – podle ústního sdělení předsednictvu vlády – bylo, že ministerstvo *„připravuje novou osnovu, která upraví širší látku"*. Ve formulaci *„širší látku"* vidíme obsažen právě přechod od programu pouhé politické cenzury k cenzuře literární. Zároveň ono sousloví naznačuje, že i v novém cenzurním modelu mohl původní, „užší" záměr – tedy vyloučení autorů provinilých proti národní cti – zůstat implicitně, snad jako vodítko pro praxi, zahrnut. Pokvětnová, „širší" cenzura deklarovala přitom své poslání zrcadlově nejen vůči své předchůdkyni protektorátní, ale též vůči cenzuře prvorepublikové, respektive proti jisté její záměrné interpretaci. Státní publikační komise byla – slovy Valtra Feldsteina – ustavena proto, aby *„bylo zajištěno řízení knižní produkce na rozdíl od stavu za první republiky"*, kdy „byrokratická" (rozuměj na rozdíl od pokvětnové odborné) cenzura *„na jedné straně bránila povznesení širokých vrstev čtenářských v uvědomění politickém, potlačujíc vydávání politické literatury pokrokového rázu, na druhé straně v podstatě nijak neomezovala záplavu literárního braku, který těžce ohrožoval a podrýval lidové vrstvy všemi druhy mravně závadné literatury"*.[14]

Zásadní směrnicí, s níž **Bohumil Novák** seznámil publikační komisi při jejím prvním setkání v listopadu 1945, bylo pro pokvětnovou cenzuru to, že *„kultura a umění se nedá nakomandovat, ale že nutno zde místo libovolného soutěžení provést řízené plánování"*.[15] K tomu ovšem mocenské postavení dané pouhou izolovanou resortní vyhláškou nedostačovalo. Podle mínění rozšířeného nejen mezi činiteli publikačního odboru a komise, ale i v převažující části dobové kulturní publicistiky, se tak oddaloval nezbytný krok od pouhého „negativního" korigování nejhorších výstřelků nakladatelské svévole k nejvlastnějšímu, „pozitivnímu" poslání pokvětnové cenzury – k celonárodnímu literárnímu plánování. Změnu provizoria měl přinést nový tiskový zákon, který ministerstvo informací začalo připravovat buď současně s výnosem, anebo okamžitě po jeho schválení. (První varianta byla hotova na konci července 1945.) Návrh měl řadu postupných verzí, poslední, z podzimu 1946, měla jít do vlády; tam se zákon zřejmě nepodařilo prosadit. S některými body jeho věcného záměru se pak v archivních pramenech setkáváme zase až na podzim 1948, kdy v odlišné textaci vešly do znárodňovacího nakladatelského zákona.

Ani jedna z postupných variant osnovy z let 1945–46[16] nezaváděla zvláštní nástroje pro podporu literárního plánování (i poslední verze předpokládala schvalování edičních plánů v půlročním cyklu – tedy stále ještě ve lhůtě vhodné pro operativní, ne pro strategické řízení). Zato měl zákon ci-

---

14 Zpráva 12–8–46.

15 Zpráva 24–11–445.

16 Všechny viz SÚA, fond Ministerstvo informací (MI) 1945–53, č. kart. 4, inv. č. 14, sign. Tisk, publikace, časopisy 1945-1946. Zde je také uložena veškerá citovaná dokumentace k připomínkovému řízení.

telně přitvrdit sankce. Ten, kdo by vydal nepovolenou knihu, měl být trestán pokutou (do sta tisíc korun) nebo odnětím svobody (až na jeden rok), případně souběhem obou trestů. Oporou, již si od zákona pro literární plánování představitelé pokvětnové cenzury slibovali, měla tedy nepochybně být jeho donucovací pádnost. Mocensky posílen, mohl by publikační odbor nesrovnatelně účinněji než dosud prosazovat odstranění tzv. literárního braku, monopolizaci nakladatelství (jejich „specializace" byla jedním z výslovných cílů zákona), regulaci a kontrolu překladů, přerozdělení autorských práv na český i světový „zlatý fond" směrem ke kolektivním podnikům, vzornou ediční přípravu domácích klasiků ve zvláštní knižnici a další dlouhodobé, celonárodní programy encyklopedického a vzdělávacího charakteru.

Zpočátku osnova řešila problematiku knižní i časopiseckou současně, posléze se rozpadla na dva a dokonce tři zákony zvláštní. Polovina, respektive třetina věnovaná beletristickým, vědeckým a všem dalším spisům delším šestnácti stran počítala se soukromým nakladatelským sektorem, limitovaným ovšem povinným členstvím v oborové korporaci. Existující instituce cenzury měly zůstat zachovány: jako výkonný orgán by pracoval publikační odbor, publikační komise měla být orgánem poradním, slyšeným vždy u zákazu knihy. (V detailech se poměr mezi odborem a komisí návrh od návrhu lišil.) Důvodová zpráva zvláště zdůrazňovala, že postup schvalování nakladatelských plánů ani individuálních žádanek se od existující praxe nebude lišit. Stejně do nového zákona přecházela i úplná škála cenzurních zásahů: zákaz titulu – odklad vydání – změna počtu výtisků – změna výtvarné podoby a formátu knihy. Přes výhrady oponentů (a ve zjevné anticipaci všeobecného společenského plánování) se osnova až do konce nevzdala ani problematiky řízení spotřeby papíru.

Návrh zákona rozváděl pojetí nepřípustnosti, s nímž přišel ministerský výnos. Preambule – od druhé verze vypuštěná – slibovala zaručit, že *„budou vydávány pouze publikace opravdu hodnotné a že jejich vydávání bude účelně regulováno z hlediska duchovních a mravních potřeb národa. Spisovatelům, skladatelům a umělcům, sloužícím poctivě kulturnímu povznesení národa, je třeba zaručiti ochranu proti všem, kdož pod rouškou kultury sledují pouze své osobní a hmotné zájmy, a veřejnost je třeba uchránit před tím, aby nebyla otravována literárním brakem a fašistickým a nacistickým jedem"*. Preambule tedy dále konkretizovala představu ideální literatury, položenou v základech pokvětnové cenzury. Za celek dosadila národ, jeho potřeby určila jako duchovní a mravní. Se zvláštní naléhavostí, opřena o metaforu národa jako těla, jako organismu, jehož sebeobranným systémem cenzura v podstatě je (odtud její publicistické traktování jako lékařské, hygienické služby), vyloučila z literárního prostoru dva typy publikací: texty jedné ideologie (fašistický a nacistický jed) a literární brak (centrální pojem pro populární literaturu jako zhoubnou četbu). Spolutvorba ideální literatury měla být současně prémiována jistým výsadním sociálním postavením. Její spisovatel (ten, který poctivě slouží kulturnímu povznesení národa) měl potvrzenu automatickou přednost před spisovatelem literatury nepřípustné (který pod rouškou kultury sleduje pouze své osobní a hmotné zájmy).

Pojetí ideální literatury se nezměnilo ani poté, co rétorické úvodní věty z návrhu zmizely. Hlavní paragraf osnovy, verzi od verze v jádru stejný, přidával k dosavadním charakteristikám ideální literatury svobodu slova a volnost duchovního rozvoje; jich se centrální usměrnění publikační činnosti nemělo dotknout. Mezi třemi vyjmenovanými okruhy nepřípustných textů měl první místo opět literární brak, následovaný dvěma kategoriemi novými: *„Ministerstvu informací přísluší působiti vhodnými prostředky k tomu, aby ediční činnost při zachování svobody projevu mínění a svobody duchovní byla věcně i časově účelně sladěna, aby do vydavatelských programů byla zařazována díla hodnotná a aby bylo zamezeno vydávání literárního braku a děl s obsahem státně politicky podvratným a kulturně politicky škodlivým."*

Co si lze představit pod knihami státně politicky podvratnými, upřesňovala důvodová zpráva: *„jde o publikace a brožury, které pod rouškou beletristicky zpracovaných příběhů, neodborně historických pojednání a úvah, spiritistických děl, pseudonáboženských traktátů a fantastických návrhů povahy politické a geografické propagují vědomě i neuvědoměle tendence fašismu a nacismu, pokoušejí se mást veřejnost a mohly by i způsobit nepříjemnosti pro naše vztahy mezinárodní."* Výčet spojil různorodé skupiny: jako publikace se státně podvratným obsahem měly být potlačeny texty směřující proti režimu a územní integritě (tak se chovala převažující, politická složka prvorepublikové cenzury) a současně texty pouze bezcenné z hlediska rozumného vědění jako pseudověda nebo populární odnože hermetické tradice (spiritismus). I do toho z kritérií nepřípustnosti, jehož doslovná funkce by byla čistě politická, vkládala tedy pokvětnová cenzura své první hledisko, motiv hodnotový a kulturně normativní.

Typizace nepřípustnosti na texty brakové, státně politicky podvratné a kulturně politicky škodlivé podléhala v připomínkovém řízení dílčím korekcím. Z konečného znění návrhu bylo vypuštěno kritérium poslední, kulturně politická škodlivost. Také braku byl vytýkán (naposledy Úřadem předsednictva vlády ještě na podzim 1946) nejasný obsah. Referent ministerstva informací sice – popíraje nálezy českého tiskového zákonodárství z dvacátých a počátku třicátých let – trval na tom, že *„pojem literární brak je vžitý a je užíván i v mezistátních smlouvách"*[17], z jedné z verzí však na jaře 1946 brak zmizel (v důvodové zprávě jako zřejmé vodítko pro kritérium hodnoty zůstal).

Jako prezidentský dekret *„o prozatímní úpravě poměrů v českém tisku"* byl zákon k podpisu poprvé připraven již v srpnu 1945. Jeho přijetí se však postavil do cesty právní a politický názor některých vládních úřadů (opět zvláště ministerstva spravedlnosti) a prezidentské kanceláře. Ty jej až do konce odmítaly s tím, že pro periodický tisk zavádí systém ještě přísnější, než jaký opustilo Rakousko v roce 1862, a pro knihy zcela regulérní předběžnou cenzuru: *„V době skutečného osvobození lidského ducha není možno udržeti hledisko z dob minulých, kdy režim chtěl býti starostlivým otcem a hleděl na občany jako na děti, chtěje jim předpisovati, co všechno nesmí číst."*[18] Kontroverze zasáhla i poslání zákona v oblasti literární kultury. Ministerstvo pošt si všimlo, že se jím ministerstvu informací dává *„prakticky výlučná příslušnost a monopol na vývoj české literární tvorby"*. Na samo jádro programu ideální literatury 1945–48 pak sáhl prezidentský úřad, když vzal v potaz kritérium hodnoty. Vždy se musí, namítal proti osnově, *„vydat velké množství málo hodnotného, ba i nehodnotného, aby se zachovalo něco hodnotného. Nejkrásnější díla lidského ducha v době svého vzniku často byla považována za nehodnotná, škodlivá, podvratná apod. Žádná komise nemůže s naprostou jistotou posouditi hodnotu a užitečnost literárního díla hned od počátku."* Výhrada, uvedená větou *„Pokud osnova míní koncendovati jen díla 'hodnotná', 'kulturně politicky neškodlivá' atd. nutno připomenouti fakt notoricky známý..."*, byla zabarvena ironicky. Tento jemný, avšak citelný stylistický příznak – jsme v neutrálním světě právnické řeči – jako by měl poukázat na paradoxní dispozici sporu o zákonný podklad pokvětnové cenzury. Právníci a úředníci jako by tu vzkazovali spisovatelům a básníkům, že před nimi zachraňují literaturu – tu literaturu, jak existovala doposud, jak vešla v notorickou známost.

Vymezení nepřípustného textu, toho, co zveřejněno být nemá, poskytuje o ideální literatuře 1945–48 jen rámcovou představu. Vedle této své hranice, elementárně dané v právních textech, měla též určité vnitřní uspořádání, hierarchii přípustného podle významu a časové důležitosti. Tomu také odpovídal instrumentář pokvětnové cenzury, v němž se vedle zákazu uplatňovaly další

---

17 Šlo o rukopisnou poznámku pro domo k výhradám ministerstva obrany, jež se nedochovaly.

18 Ze stanoviska Kanceláře prezidenta republiky.

způsoby intervence, jejichž smyslem bylo literaturu pořádat, odložit zveřejnění textu na vhodnější dobu, korekcí nákladu přeadresovat text užšímu nebo naopak širšímu publiku. Uspořádání ideální literatury nebylo, pokud víme, nikdy formulováno vcelku. Dílčí aspekty známe z textů, jejichž prostřednictvím činitelé publikačního odboru učili nakladatele dobrovolné (pokvětnové) autocenzuře. *„Bylo rozhodnuto, aby nakladatelé byli upozorňováni na to, kde se jeví nadprodukce určité literatury nebo literárního druhu, a naopak, kde se jeví nedostatek určité literatury. Rovněž bylo rozhodnuto vybídnout nakladatele, aby se drželi svých programů a neporušovali tak rovnováhu v různých druzích literatury, což by vedlo k inflaci určitých literárních druhů."*[19]

Ideální literatura 1945–48 byla především literaturou malého národa, který si ani v kultuře nemůže dovolit to, co národ velký, například vychylovat se z rovnováhy ve vztahu ke světu. Odtud byla dána přednost původní domácí tvorby před literaturou překladovou – pokud se malý národ nepostará o svou literaturu sám, nikdo to za něj neudělá; mocné literatury světa se nebudou zajímat o to, co je vlastní životním obsahem a potřebou malého národa. Na jaře 1946 informoval **Rudolf Vápeník** nakladatele o *„hrozící záplavě"* překladové literatury. *„Bude proto dobře, zabrzdí-li nakladatelé včas sami a nebudou-li ministerstvo informací nutit, aby všude zasáhlo úřední mocí. Je nutno si především uvědomit, že dnes přednostní právo na vydání mají hodnotná díla českých autorů (ať již žijících nebo mrtvých), a že náš stát nemůže vyhazovat devizy za věci zbytečné (nebo prozatím zbytečné) na úkor věcí životní naléhavosti."*[20] Relativní upozadění překladů, důsledek zaměření ideální literatury na službu národním potřebám, bylo třeba obhájit i ve vztahu k druhému z jejích vůdčích pořádacích principů, k principu hodnotovému. Naštěstí není nutné vydat všechny překlady, o něž nakladatelé zažádali, vysvětlovala **Jiřina Hauková** v dubnu 1946, neboť *„ani cizina neprodukovala za války mnoho děl dobré úrovně, neřku-li nadprůměrných."*[21] Požadavek kontextové rovnováhy se měl odrážet též ve vnitřní proporci překladové literatury, v poměru mezi kulturním příjmem z různých jazyků. *„...žádá se o vydání 30 překladů z dánštiny, což je zřejmě neúnosné,"* konstatoval v prosinci 1945 Valtr Feldstein.[22] Rozumíme tomu tak, že ideální literatura měla i ve svém navazování na světový kontext respektovat určitou hierarchii, danou dělením na jazykově kulturní domény malé a velké, dodržovat nepoměr mezi tím, čím ji může obohatit literatura dánská a čím slovesné mocnosti angloamerická, ruská, francouzská.

Počátkem roku 1947, řadu měsíců po instrukci Vápeníkově, opakoval **Bohumil Novák** nakladatelům, že současný *„shon po literatuře překladové"* nesmí být *„jako zjev v podstatě nezdravý a kulturně nakonec škodlivý"* podceňován: *„Zajisté, že jako malý národ nepotřebujeme všechno, co napsal Bromfield, Aragon, Caldwell, Steinbeck, Bucková aj., stejně jako nepotřebujeme čtyři monografie o Churchillovi, nebo čtyři až pět knížek o invazi."*[23] Jedno pořádací kritérium zde přechází v druhé, přednost původního díla před jinojazyčným v tematickou koordinaci produkce. Logická souvislost obou kritérií byla opět založena v metafoře malého národního organismu, který nesmí plýtvat silami, jichž trvale má jen kritické množství. Ideální literatura si energii k cestě vzhůru musela naspořit uvnitř, na konkurenčních nákladech: proč mít o jednom

---

19 Pobídkou k tomuto usnesení se stal roku 1947 nález subkomise pro naukovou literaturu, že se v *„nakladatelských programech jeví zarážející nadprodukce knih kuchařských" aj.* – Státní publikační komise, Knihkupec a nakladatel 1947, č. 41, s. 406, nepodepsáno.

20 R. Vápeník: Vydáváte překlady?, Knihkupec a nakladatel 1946, č. 12, s. 86-87.

21 J. Hauková: K problému překladů na knižním trhu, Knihkupec a nakladatel 1946, č. 16, s. 130-131.

22 V. Feldstein: Záznam o schůzi publikační komise ze dne 7. 12. 1945, Všeodborový archiv, fond ÚRO-KULT, č. kart. 4, inv. jedn. 11a, Ústřední kulturní komise 1945 – referát tiskový (dále citováno jako Zpráva 7-12-45).

23 B. Novák: Nakladatelům do nového roku, Knihkupec a nakladatel 1947, č. 4, s. 21-24.

tématu, jako je invaze, knih několik, proč vynakládat práci na sedmdesát slovníků a encyklopedií, když nejlepší od každého druhu bude jedna a tu lze vydat ve velkém nákladu, proč má několik překladatelů současně tlumočit jediný text. K tomu Jiřina Hauková: *„Jestliže se vyskytlo víc stejných překladů již hotových, dalo si je odd. Knižní trh předložit a povolilo ten, který byl nejlepší."*[24]

Malý národ musí také bedlivě pracovat o své budoucnosti, již nemá zaručenu. To obracelo pozornost pokvětnové cenzury na knihy pro děti a mládež. *„...při povolování tohoto druhu literatury,"* oznamoval **František Halas**, hodlá publikační odbor uplatňovat *„ve spolupráci s povolanými znalci přísné stanovisko výběrové"*.[25] S nemenší naléhavostí musí mít ovšem malý národ na paměti i svou minulost – o její vrcholy se opírá tam, kde se mu nedostává současných rozloh, okamžité základny. Pro ideální literaturu to znamenalo zpřítomnit si co nejvíce a co nejlépe starší část kánonu. Vypracování plánu na vydávání klasické české literatury patřilo od první schůze k hlavním úkolům Státní publikační komise. Opět **František Halas**: *„Jsme rozhodnuti nepovolovat žádného klasika ať domácího či cizího, dokud za edicí a překladem nebude stát skutečná osobnost na slovo vzatá."*[26]

Sama hierarchizace české literatury podle národní užitečnosti a hodnoty nebyla úkolem pokvětnové cenzury. Ta byla už víceméně dána – v literární kritice (myslíme ji zde vcelku jako instituci sebereflexe umělecké literatury). Vlastní podnik ideální literatury spočíval v něčem jiném: bylo třeba ztotožnit literaturu, jak si ji představuje publikum, s literaturou, jak se jeví v kritice, to je s kánonem. Byl to tedy podnik hluboce pedagogický, celospolečenská literární výchova. Publikum, tento objekt výchovného působení, žák pokvětnové cenzury, nebylo ovšem nepopsáno. Zdárné uskutečnění ideální literatury předpokládalo proto něčemu čtenáře naučit – a něčemu ho odnaučit.

V roce 1946 si publikační odbor svolal na zvláštní schůzku vydavatele kalendářů, starosvětského, avšak dosud oblíbeného média populární literatury. Představa, s níž **Bohumil Novák** seznámil i širší veřejnost, počítala s *„novým českým kalendářem"* jako orgánem estetické výchovy, který široké vrstvy seznámí *„s výkvětem naší literatury"*, s dílem *„našich velkých básníků"*. Aby kalendář získal mezi spisovateli ideální literatury důvěru a mohl své nové poslání naplnit, měl se napříště zbavit *„bezcenného smetí"*, jaké s ním bylo spojeno doposud. Námitku, že by čtenáři kalendáře mohlo ono smetí bez ceny (smetí, Schmutz, bylo součástí dobového německého ekvivalentu pro český literární brak) být bližší než díla nejpřednějších z básníků, prohlásil Novák za neopodstatněnou. *„Proč by právě široké vrstvy si nemohly přečíst báseň Nerudovu, Antonína Sovy, Viktora Dyka, Karla Tomana, Fráni Šrámka, Josefa Hory, V. Nezvala, Fr. Halase, Jar. Seiferta, Fr. Hrubína aj., nebo povídku Olbrachtovu, Majerové, Kopty, Řezáče, Drdy, Čepa, Hostovského, Knapa, Neffa? Proto, že by těm veršům nebo prózám nerozuměly, nebo že by se jim nelíbily? Jaký nesmysl! Co může být krásnějšího a srozumitelnějšího právě čtenáři kalendářů, než je Tomanova báseň Září a celé jeho Měsíce, než je Halasova báseň o Praze a celé jeho Torso naděje, než je Seifertova báseň o sv. Václavu a Maminčino zátiší a celá jeho sbírka Zhasněte světla, než jsou verše Hrubínovy, Kolmana Cassia, Ivana Blatného, Jana Zahradníčka a Karla Vokáče. A totéž platí o próze Olbrachtově, povídkách Koptových, Majerové, K. Nového, J. Drdy, J. Čepa, všech našich dobrých prozaiků, počínaje realisty a konče těmi nejmladšími."*[27]

Jmenovaní autoři, jež měla *„lidová národní čítanka"* (Novák) prosazovat jako novou populární četbu, tvořili v nejednom ohledu včetně ideologického až manifestačně mnohostranné společen-

---

24 J. Hauková, c. d.

25 F. Halas: O lepší organisaci nakladatelského podnikání, Knihkupec a nakladatel 1945, č. 40, s. 189-191; č. 41, s. 197-198.

26 Tamtéž.

27 B. Novák: O nový typ českého kalendáře, Knihkupec a nakladatel 1946, č. 21, s. 175-178.

ství. Výčet jistě kladl důraz na národně politicky angažovanou poezii posledních let a na národně cítěnou tradici vůbec (řada doporučených kalendářových autorů začíná Nerudou, ze vší české poezie je vyzdviženo Tomanovo Září, tedy nejen verše tematizující venkovský prostor, ale také báseň spuštěná citací z písně Svatý Václave do české lyrické tradice nejhlouběji, jak možno, atd.). Nad to však uvedené autory spojovalo vesměs to, že šlo o moderní spisovatele, kterým se již dostalo kritického zařazení; o základní ceně jejich díla nebylo pochyb.

Pokvětnová cenzura hledala k rozšíření ideální literatury i jiné cesty než ovládnutí médií populární literatury (přednější než kalendář byla na tomto poli sešitová románová řada, populární edice typu někdejšího Rodokapsu, jaká s podporou pokvětnové cenzury vznikla v zimě 1946 v nakladatelství Práce pod názvem Románové novinky). U *„autorů, jako jsou např. Toman, Halas, Bezruč aj.“*[28], psal Novák počátkem roku 1947, měl publikační odbor nakladatele ke zvyšování nákladů básnických sbírek, jestliže je sami stanovili příliš opatrně (v průměru vycházely básnické sbírky v nákladu 4400 výtisků). A obráceně, u děl podle měřítek ideální literatury periferních se náklady měly snižovat. Po prvních hektických měsících činnosti si publikační odbor kladl například za zásluhu, že navzdory všem taktickým manévrům nakladatelů a vlastním přimhouřeným očím *„náklady sbírek, románů, básnických sbírek a knih pro děti od autorů vynikajících dosahují průměrné výše 10, v některých případech až 15000 výtisků“*, zatímco u *„těch autorů, kteří představují pouhý průměr“*, jsou *„daleko nižší. Zde totiž se průměrné náklady pohybují kolem 500–2000“*.[29]

Přísně hierarchický ideál literatury uváděl pokvětnovou cenzuru do napjatého postavení: stále totiž vycházelo mnohonásobně víc knih, než kolik jich několik desítek moderních národních klasiků stačilo napsat. *„Zdaleka nemáme 321 dobrých a vynikajících poetů, 610 prozaiků a 450 spisovatelů pro mládež,“* komentoval publikační odbor sebekriticky jednu ze sezonních statistik (čísla udávala počty knih jednotlivých žánrů, nikoli počty individuálních autorů). Na svou obranu kvitoval jako kladný jev, že dochází ke koncentraci produkce, že jeden autor je již (šlo o bilanci za půl roku) *„zastoupen průměrně dvěma až třemi knihami“*[30]. Trendem ideální literatury bylo tedy dostředění literární komunikace: co nejvíce čtenářů mělo číst co nejhodnotnější texty. Vrcholy jsou nutně ojedinělé: malý národ měl číst mnohem méně různých textů než dosud.

Podle anonyma z Dneška, citovaného zde úvodem, měly státní zásahy do literárního prostoru v letech 1945–48 potlačovat určité autory, typy autorů, ediční druhy nebo třídy textů (mluví v podstatě o nezavedené literatuře regionální), aby na jejich úkor jiné autory, typy autorů nebo třídy textů prosazovaly (stěžuje si na překlady a na klasiky). To víceméně odpovídá programu ideální literatury, jak jej vidíme my, s tím ovšem, že ideologický záměr, proti němuž mladý (?) lokální (?) autor protestoval, v normativních textech pokvětnové cenzury nenalézáme. Přestože ji program implicitně vlastně vylučoval, v praxi se taková tendence mohla uplatnit – druhotně, tam, kde činitelům cenzury splývala s jejich nejvyšším, kulturně centralizačním posláním.

Pokvětnová cenzura se pokoušela formovat literární komunikaci tak, aby vedlejší uvolňovalo místo hlavnímu, aby okraj ustupoval středu. Hlavním byla původní umělecká tvorba, doklad výjimečných možností malého národa, díla autorů, jejichž přínos byl již nadpochyby uznán; tím nejhlavnějším v hlavním byla pak poezie autorů současné zralé generace. Okrajem ideální literatury byla díla jinojazyčná, importovaná v překladech z bližší či vzdálenější, významnější a méně významné ciziny. A mohla to také být literatura lokální a nezavedená, o níž mluvil anonym v

---

28 B. N.: Několik statistických dat o knižním trhu za rok 1946, Knihkupec a nakladatel 1947, č. 8, s. 73-75.
29 Zpráva o činnosti publikačního odboru min. informací, Knihkupec a nakladatel 1946, č. 6, s. 37-39.
30 Tamtéž.

Dnešku, zejména pokud se chtěla prosadit nezávisle mimo větší nakladatelské podniky a již uznané časopisecké tribuny.[31] Na prvním místě však okraje představoval tzv. literární brak, zábavná populární literatura se svou dosavadní žánrovou strukturou, autorskou a publikační základnou. Prioritní postavení braku mezi nepřípustnými druhy textů dokládá také jediný nám známý pokus o systematizaci cenzurní praxe zavedením vnitřních regulí rozhodování. Na podzim 1946, kdy se jednalo o rozšíření pravomocí Státní publikační komise, navrhl **K. J. Beneš** pro zamýšlený lektorský sbor pouhé dvě *„základní směrnice": „a) u původní literatury odlišit literární brak od hodnoty. Tím by automaticky odpadlo čtení rukopisů hodnotných českých autorů, jejichž jméno samo ručí za úroveň. Pro lektorský sbor bude ovšem třeba vypracovat jejich seznam. Tento seznam musí býti důvěrný; b) u překladů přistupuje kromě úkolu sub a) ještě úkol vyloučit méně hodnotná díla téhož autora, což se týká zejména autorů úspěšných, z nichž se místo výběru překládá až dosud všechno."*[32]

První z cílů programu pokvětnové cenzury, odstranění tzv. literárního braku, v rovině ideje předtím už dávno existoval. Do poválečné kulturní politiky zde byla integrována *operace vyloučení* tzv. literárního braku (redukce historicky dvojdomé literární kultury o její dosavadní centrum populární), výsledek setkání staletého diskursu zhoubné četby s osvětovým hnutím desátých let, teorie, jež byla opuštěna v průběhu dvacátých a třicátých let pod vlivem avantgardní moderny. Svou hranicí se ideální literatura 1945–48 kryla s *konzervativním modelem* literárního prostoru jako základním východiskem operace vyloučení. Nejbezprostředněji pokvětnová cenzura navázala na snahy části protektorátního aparátu z let 1939–40 o plošné potlačení tzv. literárního braku zvláštním zákonem, jež se institucionálně opíraly o ministerstvo vnitra a myšlenkově o Soldanovo shrnutí konzervativní, osvětové kritiky populární literatury (*„Skutečnou nápravou literárního braku by bylo brak potlačit." – O literárním braku, 1941).*

František Halas osobně a trvale i důvodová zpráva k osnově tiskového zákona reklamovali jinou návaznost: na „původní návrh", který *„nastínili za okupace někteří nakladatelé a spisovatelé, z nichž Vladislav Vančura, Jaroslav Kratochvíl a Bedřich Václavek padli za oběť nacistické zvůle..."* Míněn byl program tzv. národně revolučního výboru spisovatelů, který měl na základě Václavkova konceptu vznikat od jara 1942 ve spolupráci Černého, Halase a zprvu i Vančury.[33] Program skutečně předjímal leccos z principů, na nichž stála ideální literatura, především vynětí spisovatele ze sféry „zištných", soukromých zájmů a jeho zaměstnání v nově tvořeném státním sektoru jako tvůrce veřejných hodnot, jemuž odborná samospráva literárních záležitostí zároveň dopřává dostatek tvůrčí svobody. Omezování materiálních zdrojů jednotlivým literárním aktivitám podle jejich významu pro *„potřeby národní"* (tedy kupříkladu přidělování papíru) předpokládal však program výslovně jen na přechodnou dobu. Ve věci jakéhokoli dalšího omezování publikačních svobod byl zásadně zdrženlivý. Nikde nevyhrazoval literární prostor jen pro díla hodnotná a pojem literárního braku (ani jiné označení pro celek nebo část populární literatury) neužíval. Podobně i další projekt poválečného kulturního uspořádání, obsažený v ústředním programovém spisu občanské rezistence *Za svobodu do nové ČSR* (ilegálně 1941, 1945), chtěl nebezpečím totalitotvorného „masismu"

---

31 V Tvaru 1998, č. 3, s. 2-3 jsme z archivních pramenů publikovali případ brněnského časopisu Gong (Jaroslav Dresler, Pavel Brázda aj.), jehož vydávání ministerstvo informací v lednu 1946 nepovolilo. Mělo jít o časopis autorů dosud neznámých, orientujících se levicově, avantgardně a na periferní podoby městské kultury.

32 K. J. Beneš: Podněty Státního úřadu plánovacího k činnosti Státní publikační komise, nedatováno, kopie odeslána z ministerstva informací Valtru Feldsteinovi 12. listopadu 1946. Všeodborový archiv, fond ÚRO-KULT, č. kart. 19, inv. jedn. 27a.

33 Program pod titulem Spisovatelé a hnutí národně revoluční známe až z otisku ve sborníku z prvního sjezdu čs. spisovatelů: Účtování a výhledy, ed. J. Kopecký, Praha 1948, s. 7-10.

čelit výhradně demokratizací vzdělání a podporou *„hodnotné tvorby a práce ve všech oborech kulturního života"*[34]. Tedy nikoli potlačováním tvorby a práce „nehodnotné" – například znepřípustněním tzv. literárního braku. Včlenění operace vyloučení do programu pokvětnové cenzury (ideální literatura 1945–48 měla vzniknout právě touto operací a současným přeuspořádáním toho, co by po ní zbylo) tak svědčilo o dalším prohloubení rozchodu s moderní kulturou, k němuž v české literatuře od druhé republiky docházelo.

Pokvětnová cenzura operovala na pozadí přesvědčení o přirozené nadřazenosti umělecké hodnoty (symptomaticky o ní mluví jako o hodnotě bez přívlastků) nad všemi hodnotami jinými. Tento axiologický řád byl pro ni organickou osnovou literatury, jež zase organicky odpovídala svému národu. Básníci a literární historici, zastupující na ministerstvu informací soudobou literární elitu, nechtěli dělat nic proti české literatuře, jen jí napomoci k ní samé. Upřímně proto nerozuměli, proč jim právníci a úředníci brání dát tomu, co národ potřebuje od literatury a literatura od národa, výraz zákonem. *„Na mnohých stranách,"* konstatoval Bohumil Novák na podzim 1945 s výmluvným politováním, byla zatím projevována *„neodůvodněná obava z jakési cenzury"*[35]. Neodborník, nezasvěcený člověk nemusel snad vnitřní řád literatury ještě rozpoznávat, nemohl na něm však ani nic změnit. Existence objektivní hodnotové hierarchie nejen v rámci české, ale i mezi literaturami zbytku světa dávala naději na celonárodní shodu, jež s postupujícím poznáním jednou zahrne i ministerstvo spravedlnosti a kancelář prezidenta republiky.

Jak byl program ideální literatury uskutečňován? Povolovací řízení z let 1945–48 nemáme konkrétně dokumentováno;[36] z celé agendy (ročně se vyřizovalo zhruba 5–8 tisíc titulů) se nedochovalo nebo není dosud zpřístupněno nic. *„Jestliže se dnes mnozí, a to právem, pozastavují nad záplavou knih, které vycházejí,"* bránil na podzim 1947 **Valtr Feldstein** činnost svou a svých kolegů proti výtkám literární publicistiky, *„jak by asi vypadala situace, kdyby zde nebylo SPK a publik. odboru a ministerstva informací a hlavně, jaká literatura by dnes zaplavovala náš knižní trh"*.[37] Pro nás to je otázka, na niž bez alespoň částečného zpřístupnění povolovacích spisů odpověď není možná: Jak by vypadala literatura 1945–48, nebýt pokvětnové cenzury? A pokus, který podniknout jistě lze, totiž vysledovat, do jaké míry odpovídala knižní nabídka programu ideální literatury (ve všech ohledech včetně nákladů), není zde naším cílem.

Pro zajímavost se nicméně zkusme vrátit ke dvěma z citovaných instrukcí pokvětnové cenzury: k Feldsteinovu konstatování z konce roku 1945, že nakladatelé zažádali o *„neúnosný"* počet, o třicet překladů z dánštiny, a k Novákovu vyjádření z počátku roku 1947, že malý český národ *„nepotřebuje"* číst vše, co napsal Louis Bromfield. Z Bibliografie české knižní tvorby 1945–60 zjišťujeme, že za rok 1946 (kam nejpozději mohly Feldsteinem zmíněné žádosti spadat) vyšlo v českých zemích jen devět a v roce následujícím patnáct titulů přeložených z dánštiny. Třicet dánských knih tedy nevyšlo za celé předúnorové období. Bromfieldových románů se v roce 1946 objevilo sedm (Co se stalo s Annou Boltonovou, Divoká je řeka, Dvacet čtyři hodiny, Když nastaly deště, Než se rozední, Noc v bombaji, Paní Parkingtonová); o rok později již jen reedice Anny Boltonové v Románových novinkách. To byl na mnoho let poslední autorův svazek v češ-

---

34 Za svobodu do nové Československé republiky. Ideový program domácího odbojového hnutí vypracovaný v letech 1939–41, Praha 1945 (první legální vydání s úvodem K. J. Beneše), s. 112-113.

35 Zpráva 24–11–45.

36 Ministerstvo informací bylo roku 1953 zrušeno, archiv se dochoval jen torzovitě, činnost publikačního odboru je dokumentována ještě hůře než činnost odborů jiných. Kompetence Kopeckého ministerstva přešla po zrušení na ministerstvo školství a kultury. Odtud byl při archivním zpracování fond ministerstva informací nedávno doplněn, nikoli však o povolovací agendu. Další, přinejmenším jednotlivé nálezy v tomto směru lze snad očekávat, a to i v soukromých archivech.

37 Zpráva 25–9–47.

tině. Součet položek, zaznamenaných v bibliografii, ovšem pozoruhodně odpovídá údaji, s nímž zkraje roku 1947 přišel v novinové úvaze nad zahraničními bestsellery (*„které neznamenají snobům nic jiného než literární periferii, někdejší rodokapsy"*) dobře asi informovaný Karel Polák: *„A to prý mělo vyjít Bromfieldů dvanáct, vyjde jich však jen osm."*[38] Vezmeme-li nepřímo potvrzená Polákova čísla za bernou minci, zdá se, že se přinejmenším oba dotyčné programové výroky Valtra Feldsteina i Bohumila Nováka zásadně nerozcházely s praxí pokvětnové cenzury. Když malý národ nepotřeboval tucet Bromfieldů, dostal jich o třetinu míň.

Obecně je jistě třeba počítat s nižší účinností pokvětnové cenzury. Pro své právní postavení se obejít dala a obcházena jistě byla. Publikační odbor si stěžoval, že nakladatelé antedatují, naléhají na dodatečná povolení, volají po pochopení pro sociální potřeby své i autorů; někteří systém dokonce ignorovali – pokuty od ministerstva informací si prý předem zakalkulovali do ceny knihy. Žánry, jež v hierarchii ideální literatury stály kriticky nízko, povoloval publikační odbor přinejmenším v určitých obdobích benevolentněji na papír z vlastních zásob nakladatelů (ten v roce 1945 tvořil polovinu úhrnem potištěného množství). Byl to jediný kompromis, který pokvětnová cenzura se svým vlastním programem uzavřela?

Kupříkladu nabídka dobrodružných románů, jejichž příslušnost k populární literatuře byla již od pohledu nepochybná (obálky, edice, tituly, pseudonymy) doznala v letech 1946–47 jisté renesance, jež se musela ještě pestřeji vyjímat na pozadí publikačního útlumu z druhé poloviny protektorátu. **Valtr Feldstein** kladl pokvětnové cenzuře za zásluhu, že zamezila vydávání tzv. literárního braku alespoň do té míry, že je *„dnes situace na knižním trhu nesrovnatelně lepší než v době předmnichovské republiky"*[39]. To byla pravda, svět populární beletrie nedosáhl po květnu již nikdy svých rozloh z druhé poloviny třicátých let. Z hlediska ideje plošného potlačení byl však i momentální stav kompromisem. Mohlo by se tedy zdát, že místo drastického a bleskového stlačení existující – notoricky známé – krásné slovesnosti umělecké i neumělecké do tvaru ideální literatury sledovala pokvětnová cenzura spíše pozvolnější cestu, představu efektivně fungujícího literárního systému, v němž až na výjimky (erotická literatura, komerční sešitové edice, někteří autoři) není žádný literární obor radikálně potlačen, ale postupně přesouván na místo odpovídající jeho objektivnímu významu.

Souhrnná čísla z publikovaných výkazů pokvětnové cenzury nedávají úplné řady a údaje o nepovolených titulech většinou absentují. Víme z nich[40] nicméně, že do září 1945 publikační odbor povolil 1189 knih, přičemž dalších 3620 žádostí odložil. Do poloviny ledna 1946 bylo celkem povoleno 3308 titulů, což bylo stále ještě o 400 méně, než o kolik nakladatelé požádali jen do poloviny září 1945. Za přibližně stejnou dobu bylo z 1500 požadovaných překladů povoleno 600, zbytek odložen. Na vrub zdržování měl v těchto prvních měsících jít rozdíl mezi žádanými a povolenými tituly výhradně, anebo alespoň především. Na první schůzi Státní publikační komise **Bohumil Novák** uvedl, že od července publikační odbor *„nezamítl vydání žádné publikace, u průměrných pouze snížil náklad, jiné zatím odložil"*[41]. V roce 1946, v situaci nepoměrně ustálenější, kdy

---

38 kp.: Co s Bromfieldem et consortes?, Právo lidu 28. ledna 1947, s. 4.

39 Zpráva 12–8–46.

40 Vycházíme především z následujících článků: F. Halas: O lepší organizaci nakladatelského podnikání, cit. výše; J. Hauková: K problému překladů na knižním trhu, cit. výše; B.N.: Několik statistických dat o knižním trhu za rok 1946, cit. výše.

41 Zápis o I. schůzi Přípravné publikační komise konané dne 24. listopadu 1945, nepodepsáno, zřejmě úřední záznam provedený ministerstvem informací. Všeodborový archiv, fond ÚRO-KULT, č. kart. 4, inv. jedn. 11/1a, Ústřední kulturní komise – referát tiskový (dále citován jako Zápis 1).

předpokládáme větší jistotu rozhodování a tedy i více přímých zákazů, nebylo povoleno cca 1400–2000 titulů, tedy pětina až čtvrtina ze všech těch, o něž nakladatelé zažádali.

Nejen doložený provoz a program, ale ani údaje svědčící pro masivní rozsah působení publikačního odboru ministerstva informací, nám tedy nedovolují akceptovat dosavadní odborný názor, podle něhož *„od května 1945 fakticky žádná cenzura neexistovala"*[42]. Neexistovala cenzura periodického tisku a cenzura knih nebyla založena jako politická kontrola tištěných obsahů, ale jako orgán prokulturního (ve smyslu elitní kultury) formování literatury. Podobně se ovšem dnes snaží cenzuru chápat literární věda, když její dějiny uvolňuje z područí lineární *„hypotézy represe"*[43] a chápe ji spíše jako soustavnou administraci četby, *„komplexu překážek a zábran vytvářených sítí literárních institucí, který formuje prostor mezi čtenářem a světem textů"*[44] a stanoví tak možnosti přístupu různých skupin čtenářů k různým skupinám textů.

Upnutím na ideál literárního plánování spolupracoval projekt ideální literatury z let 1945–48 na „industrializaci"[45] literatury, připravoval pochopení pro literaturu-továrnu z přelomu čtyřicátých a padesátých let. Pokvětnová cenzura prosazovala potlačení určitých textů – hodnotově méněcenných, pro národ méně důležitých – jako organickou potřebu literární kultury. Únorový převrat nemusel opustit administrativní bázi, kterou připravila, ani její rámcové vymezení ideové. Stačilo rozšířit pojetí zhoubné četby z textů populární literatury i na texty literárního umění a ze snářů či inzitní historiografie na vědecké a esejistické knihy nemarxistické. Například na *„mystický existencialistický protihumanistický brak"* (Jan Vladislav: Nedokončený obraz), *na „kontrarevoluční pseudovědecký brak"* (Petr Den: Řeči ke gymnazistům) atd.[46]

V jedné oblasti byl s pokvětnovou cenzurou těsně spjat i literární pohyb v užším slova smyslu, nástup žánrově poetických prvků budovatelské kultury. „... *před válkou nebyly šlágry podrobeny cenzuře, vydával se naprostý brak,"* konstatoval při úvodním zasedání Státní publikační komise v listopadu 1945 **Jaroslav Tomášek**.[47] Pro zvláštní kontrolu populární hudby *„zejména po stránce textové"*[48] se zároveň vyslovil **Václav Dobiáš**. Odstranit *„problém hudby populární, přesněji řečeno tzv. hudby lidové, který tkví většinou v její složce textové"*[49] pak Dobiášovu hudebnímu oddělení pomáhala zvláštní komise, scházející se – víme o roce 1947 – za účasti nejmenovaného textaře dokonce každé tři týdny. Nepovolených hudebních tisků – většinou jistě písňových textů – bylo za roky 1945–47 ne méně než 232.[50]

---

42 K. Kaplan: „Cenzura 1945–1953". In: K. K., D. Tomášek: O cenzuře v Československu v letech 1945–56, Praha 1994, s. 8.

43 D. Saunders: „Victorian Obscenity Law: Negative Censorship or Positive Administration?" In: P. Hyland, N. Sammells (eds.): Writing and Censorship in Britain, London/NY 1992, s. 156.

44 J. Šmejkalová-Strickland: „Censoring Canons: Transitions and Prospects of Literary Institutions in Czechoslovakia". In: Richard Burt (ed.): The Administration of the Aesthetics: Censorship, Political Criticism and the Public Sphere, Minneapolis 1994, s. 210, 211.

45 Srov. R. Bílik: Industrializovaná literatúra, Bratislava b.d. [1994].

46 Na základě citovaných hodnocení byl v roce 1950 zbytek výtisků uvedených knih, znárodněný se sklady soukromých nakladatelů, dán tzv. likvidační komisí při literární kanceláři do stoupy. – Srov. zápisy z jednání likvidační komise, SÚA, fond ÚV KSČ – Generální sekretariát 100/24, č. kart. 194–195, arch. jedn. 1224–25. O revizi zabavených pozůstatků předúnorové literatury připravujeme zvláštní zprávu.

47 Zápis 1.

48 Zpráva 24-11-45.

49 J. Z. Bartoš: Zpráva hudebního oddělení ministerstva informací o publikační činnosti za I. pololetí 1947, Knihkupec a nakladatel 1947, č. 33–34, s. 323-324.

50 Sčítáme údaje ze zprávy citované výše a dále ze zpráv: J. Z. Bartoš: Zpráva hudebního oddělení ministerstva informací za I. čtvrtletí 1946, Knihkupec a nakladatel, 1946, č. 20, nepaginováno; J. Z. Bartoš: Zpráva hudebního oddělení ministerstva informací za II. čtvrtletí 1946, Knihkupec a nakladatel 1946, č. 33-34, s. 271.

Václava Dobiáše i další příslušné specialisty pokvětnové cenzury nalézáme zároveň mezi protagonisty hnutí nové masové písně. Impuls k němu dali okamžitě po květnu 1945 právě skladatelé jako Dobiáš, spisovatelé se přidávali liknavěji. „*'Hej! Kde jste, ó básníkové? Sestupte sem k nám se svého Parnasu! Lid vás potřebuje, právě tak jako nás. Sedněte a pište, hezky do pochodu, poctivé české trocheje,'*" dával jim proto na podzim 1945 instrukci stran metra a rytmu **Jan Hanuš**. Revoluční situace nabídla podle něj šanci, jaká se nemusí opakovat: „*Buď dáme lidu to, co potřebuje, dáme mu to nejlepší a včas, podchytíme jeho zájem a vychováme ho, anebo tuto převratnou chvíli zaspíme, předejdou nás naši populární kolegové s 'lehčím zbožím' a my budeme muset těžce dobývat kus po kuse pozice, které dnes, abych tak řekl, můžeme obsadit 'bez jediného výstřelu'.*"[51]

V těch chvílích byl už **Václav Dobiáš** spolu s **Františkem Halasem** autorem té nové masové písně, která jako jedna z mála, ne-li jediná z pokvětnového období skutečně „zlidověla".[52] Jmenovala se Do práce:

„Prohraje to, kdo se válí,
republika práce je,
tomu čest, kdo nezahálí,
ten je její naděje.
Vyhrňme si rukávy,
když se kola zastaví.
Hola hej, hola hej,
do práce se dej."[53]

Pokvětnová cenzura uvolňovala pro tyto verše místo, měly se „zpívat" místo veršů jiných, takových, jaké se napříště „zpívat nebudou". Nenahrazoval se přitom jeden text textem obdobným, prosazovala se jiná poetika. Namísto dvou písní, z nichž jsme citovali úvodem, lascivního a sentimentálního kupletu, jež pokvětnový čtenář měl znát jen z pranýře Lidové kultury, přicházela píseň rozkazovacího způsobu a veřejného námětu, verše o „nás" a o „nich", o „práci" na společném, novém světě, text, jehož nejvyšším posláním, jak o něm snil Dobiáš, bylo „*vytvořit z jedinců mohutný, činorodý celek*"[54].

---

51 J. Hanuš: Jakou hudbu dnes potřebujeme?, Rytmus 1945 , č. 1, s.9.

52 Zde se držíme zjištění Josefa Kotka: Poválečná masová píseň a její dobové svědectví, Hudební věda 1996, č. 4, s. 357-373. Podobně lze číst v dobové literatuře: „...jak je to možné, že Dobiáš, který prošel všemi výstřelky formalistické hudby buržoazního modernismu, složil v červnu 1945 první vskutku zlidovělou píseň pro lid v pokvětnovém období?" – V. Karbusický: Masové písně Václava Dobiáše, Hudební rozhledy 1955, č. 8, s. 403–407.

53 L. Kundera publikoval v Halasových spisech (sv. 3, A co básník, Praha 1983, s.169; na s. 427–8 Kundera Dobiášovu spolupráci s Halasem upřesňuje) jinou, „literární" verzi textu, my vycházíme z „umírněné" podoby publikované pod titulem Budujeme (a s notovým zápisem Dobiášovy melodie) v lidové kultuře 1947, č. 3, s. 6. První nám známé samostatné, sešitkové vydání pochází až z roku 1949 (Melantrich, Socialistické písně č. 1).

54 V. Dobiáš: O novou píseň lidu, Rytmus 1945, č. 3, s. 3.